

**CZŁOWIEK
W HISTORII**

VS

**HISTORIA
CZŁOWIEKA**

MIĘDZYNARODOWE KONSORCIUM
NAUKOWO-EDUKACYJNE
imienia Luciena Febvra

CZŁOWIEK W HISTORII VS HISTORIA CZŁOWIEKA

Monografia zbiorowa

Warszawa-Paryż 2021

Recenzenci
dr hab. Zbigniew Karpus
dr hab. Andrij Szapowal

Projekt okładki
Ihor Sribniak

Na okładce –
z góry: *Perykles* (Περικλῆς) – ateński polityk, *Jarosław Mądry* – książe,
Lorenz von Stein – niemiecki prawnik, historyk, ekonomista
w środku po lewej stronie: *Józef Piłsudski* – marszałek Polski
w środku po prawej stronie: *Symon Petlura* – Naczelnny Ataman
od dołu: *Mykoła Pirogov* – chirurg, Iwan Ogienko (metropolita Hilarion),
Recep Tayyip Erdoğan – Prezydent Turcji

Redaktor
dr hab. Ihor Sribniak

Opracowanie typograficzne
Anastasia Zoria

Korekta
Zespół

ISBN 978-83-652793-4-7

© Copyright by
Maria Bazaeva, Anna Chlebina,
Vladislava Czajka, Oksana Drach, Igor Girich,
Serhii Holovanov, Svitlana Holosko, Dmytro Hryn',
Lyubomyr Hubytskyi, Giennadij Kazakow, Igor Kryvosheia,
Wiktor Korotkyj, Andrij Kudriachenko, Andrij Kuzmenko, Roman Kuczma,
Yana Martianova, Hanna Melnyk, Olga Motsiyaka, Nadiya Onyschenko, Maryna Paliienko,
Dmytro Petrenko, Wołodymyr Rychka, Jurij Rychka, Artem Salamakha,
Grzegorz Skrukwa, Viktoriia Soloshenko, Ihor Sribniak,
Milana Sribniak, Yurii Stetsyk, Tetiana Szerszowa,
Andriy Temchenko, Natalia Tsivak,
Mykoła Tymoszyk,
Yevhenia Zubenko

© Copyright by
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra

Warszawa-Paryż 2021

Wydawca
Międzynarodowe konsorcjum
naukowo-edukacyjne im. Luciena Febvra

Książka została przygotowana przy wsparciu
Komitetu badań naukowych MKNE
im. Luciena Febvra

Druk
Centrum naukowo-wydawnicze im. O.Pritsaka
pritsak-center.com

ЗМІСТ

АНТИЧНІСТЬ

Сергій Голованов

ШЛЯХИ ТРАНСФОРМАЦІЇ АНТИЧНОЇ ДЕРЖАВИ В СТАРОДАВНІЙ ГРЕЦІЇ
В УМОВАХ КРИЗИ ПОЛІСНОЇ СИСТЕМИ..... 5

Роман Кучма

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ
ПІД ЧАС РУЙНАЦІЇ ПОЛІСНОЇ СТРУКТУРИ..... 16

Дмитро Петренко

ПРИЧИНИ, ХАРАКТЕР ТА ЗМІСТ ПРОЦЕСУ «ВЕЛИКОГО ПЕРЕСЕЛЕННЯ
НАРОДІВ» у I–IV ст. н.е. НА ТЕРЕНАХ ЄВРОПИ 22

ІСТОРІЯ КИЇВСЬКОЇ РУСИ – УКРАЇНИ

Андрій Темченко

МІФОЛОГІЯ ПАРАЛЕЛІЗМУ В МАГІЧНО-ЛІКУВАЛЬНИХ ПРАКТИКАХ УКРАЇНЦІВ 32

Володимир Ричка

ТРАДИЦІЯ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ В КИЇВСЬКІЙ РУСІ..... 39

Любомир Губицький, Ганна Мельник

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я НАСЕЛЕННЯ КИЇВСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ
НАПРИКІНЦІ XVIII – В ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст. 53

Ігор Кривошея, Юрій Стецик

МОНАСТИРСЬКА СПІЛЬНОТА УМАНСЬКОГО ВАСИЛІАНСЬКОГО МОНАСТІРЯ
(1810 – 1815 рр.): ПЕРСОНАЛЬНИЙ СКЛАД, БІОГРАФІЧНИЙ ОГЛЯД..... 59

Ігорь Гирич

ЯЗЫК, НАЦИОНАЛЬНАЯ И ПОЛИТИЧЕСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ:
УКРАИНСКАЯ ИНТЕЛЛИГЕНЦИЯ XIX – НАЧАЛА XX вв. В ПОИСКАХ ПУТИ РАЗВИТИЯ 69

Дмитро Гринь

СОЦІАЛЬНА СТРАТИФІКАЦІЯ В МІСТАХ УКРАЇНИ 1920–30-х РОКІВ:
ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА 94

ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ

Геннадій Казаков

БЕЛЬГІЙСЬКЕ ПИТАННЯ В АМЕРИКАНО-НІМЕЦЬКИХ ВІДНОСИНАХ У РОКИ
ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ: ПЕРІОД НЕЙТРАЛІТЕТУ (1914–1917 рр.) 102

Євгенія Зубенко

З ІСТОРІЇ СЕКСУАЛЬНОЇ ЕКСПЛУАТАЦІЇ ЖІНОК ПІД ЧАС ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ
(«위안부 – УВІАНБУ» В «БУДИНКАХ ВТІХ» ДЛЯ ЯПОНСЬКИХ ВОЯКІВ) 108

Марія Базасва

ОСВІТНІ ПРОГРАМИ В СТРУКТУРІ ДЕРЖАВНОЇ
ПОЛІТИКИ США ЩОДО ВЕТЕРАНІВ (1939–1956 рр.) 114

Андрій Кудряченко

ГРОМАДЯНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО У ФРН: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА ВТІЛЕННЯ..... 124

Юрій Ричка

З ІСТОРІЇ СТАНОВЛЕННЯ БАСКСЬКОГО ЕТНОНАЦІОНАЛІЗМУ 143

Ольга Моціяка

ФОРМУВАННЯ КОНЦЕПТУАЛЬНИХ ЗАСАД ПОЛІТИКИ ПАРТІЇ СПРАВЕДЛИВОСТІ І
РОЗВИТКУ (ТУРЕЧЧИНА) ЩОДО КРАЇН БАЛКАНСЬКОГО РЕГІОНУ, 2002–2020 рр. 149

Пелопоннеського та криза Афінського морського союзів.

Поразка лідерів олігархічних політичних угруповань порушила рівновагу у протистоянні олігархії та демократії в полісі. Поширення практики остракізму, як засобу розправи з непересічними громадянами, розгул охлократії тримав видатних політиків та стратегів в жаху перед демосом. Відсутність стійкого керівництва воєнними діями, постійні зміни стратегів мали згубні наслідки. Сицилійська експедиція, її наслідки є достатньо характерними для такого стану суспільства. Показним у цьому відношенні також став судовий процес над стратегами-переможцями в битві при Аргінузьких островах. Більше ніколи до кінця війни афіняни не здобули воєнного успіху.

З усього, що було сказано вище, ми бачимо, що суспільні та політичні процеси в полісному суспільстві мали комплексний, багатofакторний характер. Їх розвиток неминуче підсував суспільство до болючого внутрішнього конфлікту в громадянському колективі. Одночасно еволюція демократії призводила до порушення самих демократичних принципів та підводила суспільство до кризового безвихідного становища. Як відомо в подальші століття антична цивілізація так і не знайшла виходу з кризи полісної системи.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Аристотель. Политика. Афинская полития / пер. С. И. Радцига. М., 1997. С. 271–343.
2. Ксенофонт. Сократические сочинения / пер. С. И. Соболевского. СПб., 1993.
3. Псевдо-Ксенофонт. Афинская полития / пер. С. И. Радцига. М.: Соцэргиз, 1937.
4. Фукидид. История / пер. Ф. Г. Мищенко. СПб., 1994. Т. 1-2.
5. Античная цивилизация / под ред. В. Д. Блаватського М.: Наука, 1973. С. 105.
6. Андреев Ю. В. Раннегреческий полис. С. 104.
7. Белох Ю. История Греции: пер. с нем. М., 2009. Т. 1-2.
8. Глускина Л. М. Проблемы социально-экономической истории Афин IV в. до н.э. Л., 1975.
9. Корзун М. С. Социально-политическая борьба в Афинах в 444-425 гг. до н.э. Минск: Изд-во БГУ, 1975. 160 с.
10. Кошеленко Г. А. О некоторых проблемах становления и развития государственности в древней Греции. М., 1987.
11. Кошеленко Г. А. Полис и город: к постановке проблемы // *Вестник древней истории*. 1980. № 1.
12. Лурье С. Я. История Греции. СПб., 1993.
13. Павленко Ю. В. Історія світової цивілізації. Київ: Либідь. 1996. С. 184.
14. Сергеев В. С. История Древней Греции. М.-СПб.: Полигон, 2008.
15. Böckh August («Der Staatshaltung der Athener»). Derlin, 1817.
16. Jeffery L. H. Archaic Greece. The City-States. New York, 1976. P. 94.

Роман Кучма,

Київський університет імені Бориса Грінченка

СИСТЕМА ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РИМСЬКОЇ РЕСПУБЛІКИ ПІД ЧАС РУЙНАЦІЇ ПОЛІСНОЇ СТРУКТУРИ

Криза полісної системи, що знайшла свій вияв у вигляді кризи республіки, докорінно змінила політичну систему Римської держави. Станом на середину I ст. до н. е. політичний устрій Риму зазнав значних змін. Від моменту становлення республіки після вигнання Тарквінія Гордого у 510 р. до н. е. і до

кінця громадянських війн істотно змінилась сутність політичної влади. Розширення міста змусило трансформувати систему її управління з *civitas*¹ до повноцінної столиці імперії.

¹ *Civitas* – (лат. «місто», «державо») цивільна громада, союз вільних землевласників, що набув форм держави.

Метою і завданням розвідки є комплексне дослідження системи державного управління Римської республіки на момент кризи полісної системи, а також аналіз чинників, що вплинули на її зміну. *Об'єктом* дослідження стало політичне життя Риму I ст. до н. е. – I ст. н. е., *предметом* – трансформація систем державного апарату стародавнього Риму періоду падіння республіки та становлення імперії.

Джерельна база обраної проблеми представлена спадщиною як авторів-очевидців так і хроністів, що користувались невідомими для нас джерелами. Серед них можна назвати: Плутарха з Херонеї, Аппіана Александрійського, Веллея Патеркула, Гая Светонія Транквіла, Діодора Сицилійського та Гая Юлія Цезаря (та його послідовників, що закінчили його «Записки»).

Історіографія обраної проблеми представлена працями науковців не лише різних дослідницьких шкіл, але й різних історичних напрямків. Серед них можна виділити: Т. Моммзена, Ф. Аббота, К. Ніколе, А. Г. Бокщанина, О. Б. Егорова, В. І. Кузищина, Н. А. Машкина, С. Л. Утченка, І. Л. Маяк та ін.

Проміжний етап, між падінням республіки та становленням імперії, у історичній науці прийнято називати «принципатом»¹. Проте сама можливість утворення такої політичної системи не була б можливою за інших суспільно-політичних умов. Для повного розуміння варто коротко охарактеризувати у яких умовах відбувалась трансформація.

По-перше, це зміна економічної основи *civitas* (громадянської общини). Вона напряму залежала від кількості оброблюваної землі. Це змушувало Рим постійно розширювати свої земельні володіння шляхом захоплення чи колонізації незаселених територій. Разом із завойованими територіями збільшувалась кількість рабів. Останні починали витіснити дрібних ремісників. Зменшення кількості дрібних землевласників та ремісників через нездатність останніх конкурувати з дешевою рабською силою призводило до послаблення римської держави.

Це трапиться через те, що основу римської армії складали саме громадяни *civitas*. Обов'язковою умовою для них було самостій-

¹ *Prinsep*s senatus – (з лат. «голова», «головний у сенаті») – почесний титул сенатора римської республіки, що мав право першого виступу чи головування на засіданні.

не придбання зброї та власних обладунків. Проте станом вже на II ст. до н. е. така система вже не може забезпечити Риму ефективний захист. Першими сигналами до необхідності змін стала реформаторська діяльність братів Гракхів та військова реформа Гая Марія.

Реформа останнього змінить принцип набору армії та розпочне становлення професійного війська у Римській республіці. На військово-службу тепер могли йти громадяни, на термін до 16 років, які не мали власної землі, за платню, не дбаючи про власне спорядження, зброю чи провізію. Платня за військову службу кардинально змінила людей. Вони йшли за успішним полководцем, оскільки більше перемог – більше здобичі, більше здобичі – більша платня. З огляду на це воїни починають підтримувати саме свого полководця, покладаючись на його авторитет та майстерність. Одним з таких прикладів фанатичної відданості воїнів була їх віра у військовий геній Цезаря².

Ветерани походів після завершення війни, наділяються землею, а ауксилії (допоміжне військо з негромадян) отримують громадянство. Всі вони стають членами народних коміцій, і відповідно отримують вплив на вирішення державних справ. Населення Риму зростає і *civitas*, що за своєю природою не могло бути надто чисельним (через розподіл пільг та привілеїв), непропорційно збільшується.

По-друге, це формування «голосуючої юрби» – прошарку людей, не здатних до обстоювання власної виробленої позиції під час голосування на народних зборах. Так, ветерани починають підтримувати свого полководця, що висувається на державні посади. Разом з цим збільшується кількість фактів підкупу голосів³, що змінює усю природу

² Наводяться приклади центуріонів: Ацилія в морській битві при Масалії, Касія Сцева в битві при Дирахії та центуріонів, що брали участь в британському поході. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах / перевод Г. А. Стратановского. Москва: «Наука», 1994. Т. 2. – С. 20.

³ Плутарх. Сравнительные жизнеописания... – С. 190. Аппиан. Гражданские войны / перевод под ред. С. А. Жебелева, О. О. Крюгера. Ленинград: ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Ленинградское отделение, 1935. – С. 19.

Гай Светоний Транквил. Жизнь двенадцати цезарей / перевод М. Л. Гаспарова. Москва: «Наука», 1993. – С. 9.

політичної системи Риму. Вона перетворюється на боротьбу окремих осіб за політичний вплив.

У середині I ст. до н. е. відбудеться один з перших прецедентів фактичного усунення від влади римського сенату. Перший римський тріумвірат Гая Юлія Цезаря, Гнея Помпея та Марка Ліцінія Красса – набуде величезної популярності серед громадян Риму, об'єднавши проти влади не лише представників різних верств суспільства, але й прихильників різних політичних поглядів.

По-третє, завдяки широкій народній підтримці тріумвірат *de facto* усуває сенат від керування державою, зосереджуючи владу у в руках тріумвірів. Пізня республіка стає на шлях формування нової моделі керування державою – принципату. Проте сам тріумвірат як об'єднання, не міг бути довготривалим. Виконавши всі свої цілі, він був приречений на загибель. Допоки у цій системі знаходились всі три тріумвіри – вона існувала і тримала свій баланс. Проте, зі смертю Марка Ліцінія Красса у 53 р. до н. е. під час Парфянської кампанії, сама ідея тріумвірату як «союзу трьох» руйнується. Дружба між Цезарем і Помпеєм мала б тривати і далі, тому що була скріплена династичним шлюбом між Юлією (донькою Цезаря) та самим Помпеєм. Але в тому ж 53 році, під час важких пологів Юлія помирає, а через кілька місяців потому вмирає й немовля. Всі ті «запобіжники», що мали утримати їх від конфлікту за владу, вже не діяли.

Рим знову потрапляє у вир громадянської війни, результатом якої стане встановлення диктатури Цезаря. Після битви при Фарсали Гай Юлій Цезар фактично став одноосібним володарем, хоча і зберіг при цьому республіканський устрій Риму.

Проблема Римської республіки полягала в нестабільності системи управління з її магістратурами, чільні представники яких щороку змінювались, та відсутністю регулярної армії. Існуюча система не могла гарантувати привілейованим верствам достатньої впевненості на подальше спокійне володіння їх майном. Тому ідея необхідності укріплення державного апарату та централізації глибоко вкоренилась у думки римського нобілітету.

На думку О. Б. Єгорова у самій політичній системі Риму були закладені механізми встановлення чи відновлення монархічного устрою¹. Прикладом цього він називає надмірні повноваження влади магістратів, що були обумовлені особливостями формування римської державності. Окремо слід виділити наявність екстраординарних магістратур, обрання на які завжди завжди делегувало одній людині необмежені повноваження. У цьому не можна звинуватити римлян, які в моменти небезпеки для держави тяжіли скоріше до одноосібної влади, аніж до колективної, і часто безвідповідальної. Певною мірою магістратури залишали за собою слід монархії, проте в своєрідній формі – колегіальній, хоча ці елементи залишались зовсім незначними.

Про сам тип політичного устрою римської держави історики сперечаються й донині. Аппіан прямо вказує на те, що за часів Цезаря було запроваджено монархію: *«У кінцевому результаті між обома останніми вождями [Між Цезарем і Помпеєм] під владу Рима перейшов і Єгипет, а сама римська держава отримала монархічний устрій»*². Теодор Моммзен називає Цезаря політичним археологом, що лише заглибився в історію, щоб знайти там оптимальний приклад для своєї майбутньої держави – шостого царя Сервілія Тулія та його монархічний устрій³. Радянські дослідники А. Г. Бокщанин і В. І. Кузицин визначають його як військову диктатуру, що опирається на міць легіонів. І не можна не погодитись з думкою кожного з цих дослідників щодо того, що саме діяльність Цезаря та його прихід до влади остаточно руйнують полісні порядки і розчищають можливість для формування нової держави – Римської імперії⁴.

¹ Єгоров А. Б. Рим на грани епох / под ред. И. Ш. Шифмана, Ю. В. Андреева. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1985. – С. 218.

² Аппиан. Гражданские войны / перевод под ред. С. А. Жебелева, О. О. Крюгера. Ленинград: ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Ленинградское отделение, 1935. – С. 14.

³ Моммзен Теодор. История Рима / под ред. А. Б. Егорова; перевод С. И. Ковалева, Н. А. Машкин. Санкт-Петербург: «Наука», 1997. Т. 3. – С. 687.

⁴ Бокщанин А. Г. Социальный кризис Римской империи в I в. до н. э. Москва: Изд-во Московского университета, 1954. – С. 242.

Спокійне ставлення до подальших змін частково можна пояснити традицією прецедентного права. Так, балотування народного трибуна Тиберія Гракха на другий термін викликали обурення у римського народу. Тоді як аналогічна спроба його брата Гая Гракха була сприйнята уже спокійніше, через існуючий прецедент. Власне, сам перехід до принципату стане можливим через зміну ставлення до монархії як такої. Вперше її можна побачити за часів диктатури Сулли. Постійні чвари та міжусобиці у час його правління припинились, і тільки сам цей факт, що подає нам Аппіан, уже показує зміну ставлення до диктатури: «Як би там не було, партійні заворушення за часів Сулли на короткий час припинились і цей факт служив відплатою за завдану ним шкоду»¹.

У цьому випадку слід спробувати збагнути природу протистояння у дихотомії – республіка vs територіальна монархія. У рамках однієї політичної системи існували кілька різновидів управління провінціями. Загальне керування державою станом на I ст. до н. е. знаходилося у руках сенату. Окремі автономні права мали міста-союзники, якими теж керував сенат. Захопленими ж територіями неіталійських народів керували призначені намісники. Вони ставали майже необмеженими монархами. Їх вплив збільшувався завдяки керуванням армією, збору податків та ведення війн. Єдиним обмеженням була необхідність звітування перед сенатом за свої дії². Саме завдяки цьому в римській державі поєднувалась монархічна та республіканські елементи одночасно. Їх поєднання надавало полководцям, що були намісниками, досвід одноосібного керування певною територією. У свідомості солдатів, а вже потім ветеранів формувалось позитивне ставлення до одноосібної влади³. Підтримка населенням такої форми правління зробила можливим

встановлення необмеженої диктатури спочатку Сулли, потім Цезаря і остаточно закріпилась під час правління Октавіана Августа.

Простежити трансформацію Римської республіки у імперію можливо завдяки діяльності Гая Юлія Цезаря та Октавіана Августа. Диктатура першого стала початковим етапом трансформації римського *civitas* у повноцінну імперію. Процеси, що відбувались у середині I ст. до н. е. повністю повторювали процеси II ст. до н. е. під час утворення «голосуючої юрби» у нижчих прошарках суспільства – плебсу, люмпенів та ветеранів. Сенат та магістратури наповнювалися «свіжою кров'ю» – романізованих варварів, великих землевласників і торговців.

Кількість ординарних магістратур та сенату збільшується. Чисельність senatorів на час Цезаря зростає на 300 і тепер становить 900 осіб. Кількість преторів зросла з 8 до 16, едилів – з 4 до 6, квесторів – з 20 до 40. Усі кандидатури на посади робилися Цезарем через його «рекомендацію», що по-суті, являло їх фактичне призначення. Причиною такої зміни стали дві основні підстави. По-перше, це зменшення обсягу влади, що зосереджувався у руках обмеженого кола людей – родовитої знаті. Тобто, зі збільшенням їх кількості, обсяг імперіуму⁴ у кожного з них зменшувався і вплив одного окремого сенатора суттєво послаблювався. По-друге, це була вдала спроба залучити до керування лояльних Цезарю представників.

Імперія, що стрімко розвивалась, не могла далі залишатись на принципах та законах, що були встановлені для малої общини. Сенат втратив свою ефективність і став більше нагадувати політичний клуб за інтересами, аніж державний орган. Імперія потребувала єдиновладного правління і ухвалення невідкладних рішень.

Принципат Августа встановлював одноосібну владу, маскуючи її під республіканську, щоб не вийти за рамки встановленого *lex romanus*. Постійне звернення до «відновлення» республіки формувало авторитет державного діяча як прихильника *mores maiorum*⁵.

⁴ *Imperium* – (лат. «влада») – уся повнота державної та військової влади.

⁵ *Mores maiorum* – (лат. «спадковий звичай») – неписані правила суспільних норм у стародавньому Римі, що регулювали моделі поведінки у суспільстві, приватному, військовому чи політичному житті.

¹ Аппіан. Гражданские войны / перевод под ред. С. А. Жебелева, О. О. Крюгера. Ленинград: ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Ленинградское отделение, 1935. – С. 3.

² Аппіан. Гражданские войны... – С. 4.

Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах / перевод Г. А. Стратановского. Москва: «Наука», 1994. Т. 2. – С. 353.

³ Веллей Патеркул. Римская история / перевод А. И. Немировский, М. Ф. Дашкова. Воронеж: «Воронеж», 1985. – С. 40.

Ідея встановлення одноосібної влади ідеально вписувалась у тогочасну політичну ситуацію. Це явище не є дивним, враховуючи специфіку римського права. Якщо перший випадок порушення *lex romanus* міг викликати хвилі обурення, то наступні вже сприймалися значно спокійніше¹. Ставлення до одноосібного правління радикально змінилась особливо у порівнянні з попередніми подіями середини I ст. до н. е. Кілька прецедентів встановлення диктатур забезпечили якщо не широку підтримку населення, а хоча б спокійне ставлення до таких новацій.

До цього ж прагнув і сам Август, який постійно намагався укорінити думку про те, що його одноосібне правління потрібне Риму. Технічно той передавав усю повноту влади народу Риму та Сенату, проте за ним зберігались повноваження народного трибуна з 36 р. до н.е. проконсула терміном на десять років, цензора і титул «Августа». З одного боку – влада над Італією дійсно повернулась сенату, але завдяки перебуванню під його особистим проводом прикордонних провінцій Август здійснював провід над армією та флотом, призначав намісників провінцій, в яких дислокувались легіони. Зберігаючи формально рівний статус з іншими чиновниками в магістратурах, Август фактично був піднесений у очах людей настільки високо, що самотійній дії з боку колег навряд чи можна було уявити.

Технічно монархія була прихована у республіканській системі. Проте у 23 р. до н.е. відбулись зміни, що змусили його піти на зміну свого політичного становища. Дослідник Ф. Аббот пов'язує це з хворобою, що загрожувала його життю². Це могло змусити Августа до пошуку шляхів до зміцнення своєї влади.

Номінально титул принцепса чи Августа³ не давали жодних конкретних переваг чи повноважень, а скоріше вважався почесним.

¹ Мається на увазі прецедент повторного обрання Тиберія Гракха народним трибуном, що викликало обурення. Повторне обрання його брата – Гая Гракха буде сприйматись як цілком законна річ.

² Abbott F. A history and description of Roman political institutions. Boston: Ginn; London: Atheneum Press, 1901. – С. 269.

³ Augustus – (лат. «примножений», «піднесений») – титул який додавали до ім'я принцепса у сенаті.

Традиційна дуалістичність у консулів могла завадити зміцненню влади, зважаючи на необхідність її щорічного поновлення. Між тим встановлення одноосібного консульства могло бути сприйняте як узурпація влади.

Тому Август використовує іншу можливість, що дає йому змогу додатково збільшити обсяг своїх повноважень. Трибунська влада, якою він володів була не лише популярною посадою серед народу, вона передбачала надзвичайно широкі повноваження. Посада народного трибуна яку він посідав з 36 р. до н. е. була закріплена за ним довічно. А сам він зміг скликати сенат або народні збори, накладати вето на рішення, та здійснювати будь які господарські операції. І потенційно цей список можна було розширити у всіх напрямках.

І на цьому трансформація системи Августа буде призупинена, і він вже не буде приймати інших екстраординарних посад. Таким чином Октавіан зосередить у своїх руках військову та адміністративну владу не виходячи за рамки існуючої республіканської системи. Одночасно з цим він справлятиме визначальний вплив як на сенат, так і на народні коміції, маючи в своїх руках всю повноту влади – імперіум.

За його правління була змінена система управління провінціями. Так, зокрема, західні провінції (здебільшого галльські) були романізовані. Їхньою управлінською одиницею стає муніципалітет, а місцеві магістратури чи учасники місцевих зборів отримували громадянство. До керування муніципіїв допускались лише громадяни, хоча з плином часу і поселенці отримали подібні привілеї. Що надавало не лише права, але й обов'язки такі як: виконання повинностей, несення військової служби і тп.

Управління провінціями покладалось на намісників, яких призначав сам принцепс, а згодом імператор. Він же й приймав рішення з усіх важливих адміністративних рішень. Сенат, хоч і мав право скасовувати їх, ніколи не вдавався до цього, бо вплив принцепса був вирішальним.

Одночасно з цим виникає ще одна політична інституція – провінційні збори. Склались вони з представників громад, що проживали на одній території. У них же швидко

розвивався культ імператора, що спочатку виник у провінціях Азії та Еллади, а потім швидко перекинувся на західні провінції.

Систему принципату Октавіана Августа справедливо можна назвати «вовком у овечій шкурі». Юридично зберігаючи республіканські інститути держава фактично була перетворена на монархію. Зважаючи на велику кількість громадян, що пам'ятали про «республіканські часи» офіційного переходу до монархії не відбудеться навіть за правління його наступника – Тиберія. Так, більше ніж 500-річна історія римської республіки завершиться плавним переходом до системи домітану, що стане втіленням абсолютної влади монарха.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

1. Abbott F. A history and description of Roman political institutions. Boston: Ginn; London : Atheneum Press, 1901. 455 p.
2. Nicolet Claude. Le metier de citoyen dans la Rome republicaine. Hardcover: Gallimard, 1976. 544 p.
3. Аппиан. Гражданские войны / перевод под ред. С. А. Жебелева, О. О. Крюгера. Ленинград: ОГИЗ, Государственное социально-экономическое издательство, Ленинградское отделение, 1935. 352 с.
4. Бокщанин А. Г. Социальный кризис Римской империи в I в. до н. э. Москва: Изд-во Московского университета, 1954. 241 с.
5. Веллей Патеркул. Римская история / перевод А. И. Немировский, М. Ф. Дашкова. Воронеж: «Воронеж», 1985. 211 с.
6. Гай Юлий Цезарь. Записки о внутренней войне и прочих походах / перевод А. Клеванов. Москва: Издатель А. Клеванов, 1857. 224 с.
7. Гай Светоний Транквил. Жизнь двенадцати цезарей / перевод М. Л. Гаспарова. Москва: «Наука», 1993. 223 с.
8. Диодор Сицилийский. Историческая библиотека / перевод О. П. Цыбенко, В. М. Строгоцкий, М. Е. Сергеенко. Москва: Директ-Медиа, 2008. 755 с.
9. Егоров А. Б. Рим на грани эпох / под ред. И. Ш. Шифмана, Ю. В. Андреева. Ленинград: Изд-во Ленинградского университета, 1985. 223 с.
10. Кузищин В. И. О формировании государства в Риме. Вестник Древней Истории. 1989. №3. С. 92–94.
11. Машкин Н. А. Римские политические партии конца II в. и начала I в. до н. э. Вестник Древней Истории, 1947. № 4. С. 126–139.
12. Машкин Н. А. Принципат Августа. Происхождение и социальная суть. Москва – Ленинград: Изд-во Академии Наук СССР, 1949. 686 с.
13. Маяк И. Л. Рим первых царей: генезис римского полиса. Москва: Изд-во Московского университета, 1983. 275 с.
14. Моммзен Теодор. История Рима / под ред. А. Б. Егорова; перевод С. И. Ковалева, Н. А. Машкин. Санкт-Петербург: «Наука», 1997. Т. 3. 210 с.
15. Ніколе К. Римская республика и современные модели государства. Вестник Древней Истории. 1989. №3. С.97 – 99.
16. Плутарх. Порівняльні життєписи / переклад з давньогрецької Й. Кобов, Ю. Цимбалюк; передмова Й. Кобов. Київ : «Дніпро», 1991. 440 с.
17. Плутарх. Сравнительные жизнеописания в двух томах / перевод Г. А. Стратановского. Москва : «Наука», 1994. Т. 2. 630 с.
18. Утченко С. Л. Идея народного суверенитета у римлян. Вестник Древней Истории, 1960. № 2. С. 58 – 75.
19. Утченко С. Л. Идеино-политическая борьба в Риме накануне падения республики. Москва: Изд-во Академии Наук СССР, 1952. 300 с.